

ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՄԻՔԱՅԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆԻ

(Վ Ե Ր Զ¹)

*
* *

Այն ինչ Բուրժուազիան, այդ երրորդը Դասակարգը² բարձրանում էր ասպիճանաբար, միշտ աւելի շեշտելով իր ոյժն ու ազդեցութիւնը:

16-րդ դարում զարգանում է մանուֆակտուրան, որ շնում է սկիզբ մի նոր անտեսական սիստէմի, այն է՝ կապիտալիստական արդիւնազործութեան: Մանուֆակտուրայի մէջ բազմաթիւ տարբեր արհեստաւորներ կենտրոնանում են մէկ կապիտալիստի (Դրամատիրոջ) հրամանատարութեան տակ, մի ընդարձակ հիմնարկութեան մէջ, որի անունն է գործարան: Արդիւնազործութեան խարիսը տակաւին արհեստին է, ձեռագործը: Աշխատանքը բաժանւում է շտաբի մէջ. ամեն մի առարկայ (շիջուք մի կօշիկ, մի ժամացոյց) հանդիսանում է իբրեւ արդիւնք բազմաթիւ արհեստների համերաշխ գործակցութեան: Աճում է ճարպիկութիւնը, զարգանում է աշխատանքի բաժանումը, Դասակարգը շրջանաւոր գիւտերի Պարապմունքների այդ մասնաւորումն էր, որ ծնունդ տւեց լեգալացում մեքենաներին:

¹ Տես Մուրճ 1899 թ. № 11—12, 1900 թ. № 2:

² Tiers état—երրորդը՝ ազնականութիւնից ու կղերից լեռու:

365
Ֆրանսիացում մանուֆակտւրան ծաղիկեց Լուչոփիկոս XIV-ի
օրով, շնորհիւ նրա առաջին մինիստր՝ Կոլբերի ջանքերին: Նա մեծ
գարկ Գեյ Լոսկիին ու արդիւնաբորժութեան, պետական հովա-
նաւորութեան Գալ առնելով նրանց, նիւթապէս աջակցելով Ֆրան-
սիական գործարաններին, սահմանելով հովանաւորող սպասարկ Ֆրան-
սիական տպարաններին համար և այլն:

Կապիտալիստական շրջանը առաջ բերեց նոր սոցիալական չա-
րաբերութիւններ: Երեւան եկան ազադ, վարժական բանւորներ կամ
պրոլլետարներ: Ազատ բանւորներ՝ երկու տեսակէտից. ոչ նրանք
են անմիջապէս պատկանում արդիւնագործութեան միջոցներին (հո-
շին, աշխատանքի գործիքներին), ինչպէս հնադարեան գերին էր և
միջնադարեան ճորտը, ոչ էլ արդիւնագործութեան միջոցներն են
նրանց պատկանում, ինչպէս այդ տեսնում ենք գիւղացու ինքնու-
րոյն տնտեսութեան մէջ: Ազադ՝ թռչնի պէս, իրենց ուժերը ազա-
տօրէն տնօրինող, զուրկ սեփականութիւնից, միմիայն իրենց ձեռ-
քերի ու ոտների տէրը՝ պրոլլետարները կամ պիտի ծախէին իրենց
մկանների ոյժը կամ թէ սովամահ լիւնէին:

Դա է իսկական պրոլետարիատը։ Նրա թիւը աճեալեւեմ աճեց
սոցիալական էությունների հետ զուգընթացաբար 16-րդ, 17-րդ և
18-րդ դարերում։ Նրա սոցիալական դերը աննշան էր 19-րդ դա-
րում էր, որ նա պիտի ծառայեր իր յասակարգային ոյժը և սո-
ցիալական մեծ, համարարած շարժումը։ Նրա շարքերը յանկար-
ծակի սպարացան 16-րդ դարում, երբ բրդի մանուֆակտուրան
գործանալով՝ զանազան տեղերում (գլխավորապէս Մեղլիայում) խո-
շոր հողատերերը որոշեցին քշել գլխաւորներին իրենց կալածանքից
և փոխարինել նրանց ոչխարների հոգեւորով։ Բրդի գինը բարձրացել
էր, իսկ փողը ամենակարող ոյժն էր ֆեոդալների աչքում։ Ուստի
աւելի շահաւէտ էր նրանց համար՝ ունենալ ընդարձակ սրբոտայե-
զեր, քան երկրագործներով բնակեցրած կալածներ։ Եւ գլխաւոր-
ները բռնի դուրս քշեցին։ Ձրկած ամեն ինչից՝ նրանք մասա-
ներով տեղափոխեցին քաղաքները՝ գործ որոնելու։ Հողերի բռնի
գրաւումը տեղի ունեցաւ նաև Վերամանայում և Էվորմանայի

շարժման միջոցին, երբ կաթոլիկ եկեղեցիների ու վանքերի ան-
գին կալածները յափշտակեցին իշխաններից և անդուշ ապաս-
տանած թշառները շարձան խմբովին թափառական, մուրացիկ
16-րդ դարը, ինչպէս տեսնում ենք, հեփաքքրական մոմէնտ
է ներկայացնում անտեսական էտլիցիալի մէջ: Հոլերի այդ մեծա-
ծաւալ էկսպոզիցիան (գրաւումը) մի կողմից, և գիւղացիների
մասսային պրոլետարիզացիան միւս կողմից՝ սիլզեն են շնում
այն նշանաւոր անտառոնիզմի, որ այսօր իր նորագոյն, յարուկ ձեով
խաղացում է բուրժուա և բանւոր շասակարգերի միջև:

*

* *

Բուրժուազիան իր հարստութիւնների շնորհիւ շառնում էր
հասարակական զօրաւոր գործունէ կապիտալը հպարտեցնում էր
իրեն ամենքին և ամեն ինչ: Կապիտալին ջերմ երկրորդութեւ
շառնում ինքը թափառորդ: Նա պէտք ունէր դրամի՝ պատերազմ-
ներ մղելու և արքունիքի անսահման ծախքերը հոգալու համար:
17-րդ, 18-րդ դարերում պերճանքը առասպելական էր արքայա-
կան պալատներում: Շուտով թիւնը խելագարութեան էր հասնում:
Այդ ամենը պահանջում էր դրամի անսպառ ալքիւրներ, ուստի
հարկերը միշտ աւելի և աւելի աճում էին, ծանրանալով ժողովրդ-
դասին ընդհանրութեան վրայ: Միաստիպական բռնակալութեան
լուծը յաջորդելով ֆէօդալականին, կամաց-կամաց շարձաւ սրանից
աւելի անդուլթ ու բարբարոս: Միաստիպութիւնը փրանսիացում իր
յաղթանակը ցանկելով ֆէօդալիզմի ու կղերի վրայ՝ իրեն գործիք
դարձրեց այդ երկու հակաժողովրդական տարրերը՝ բուն ժողովրդին
հարստահարելու համար: Սորին շասակարգերը շուտ զլացին իրենց
կաշիի վրայ արքայական դաստիարակութեան լուծը և շուտ սովորեցին ափել
նրան: Բայց աւելի նշանակալից էր բուրժուազիայի դիրքը: Այդ
շասակարգը, որ միայնակ մղում էր առևտուրն ու արդիւնաբոր-
ծութիւնը, և որ հերեւապէս ներկայացնում էր ֆաքտորէն սոցիա-
լական կարեւորագոյն շասակարգը, իրաւաբանօրէն մնում էր ոչնչ-
ութիւն, զուրկ քաղաքական ու քաղաքացիական իրաւունքներից:
Այդ շասակարգից էին առաջանում նշանաւոր գրողներ, փիլիսո-
փաներ, պետական պաշտօնեաներ և այլն: Փակտօրէն — ամեն բան,

իրաւաքանորէն — ոչինչ... Ընդհարումը — վաղ թէ ուշ — անխուսափելի էր: Յկսեց մի զարհուրելի անտագոնիզմ՝ բուրժուազիայի ու իշխող շասակարգերի միջև, որ արտայայտեց այնքան կատաղօրէն 18-րդ դարի այնչափօխական գրականութեան մէջ: Այդ անտագոնիզմը լարելով, բորբոքելով³⁶⁰ կամաց-կամաց պատրաստեց պատմական այն մեծ կադաստրոֆը, որ յայտնի է աշխարհին:—

ՖՐԱՆՍԻԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ ԱՆՈՒՆՈՎ

Որքան թոյն ու ապեղութիւն էր կուտակւած բազմապատնջ մարդկութեան ծոցում... Պէտքէր վրէժխնդիր լինել: Պէտք էր տապալել վերջապէս երկրաւոր ու երկնային բոլոր կուռքերը, որոնց անունով դարերի ընթացքում խաբեցին, թալանեցին ժողովուրդներին: Պէտք էր վերջապէս դադի կանչել բոլոր աշխարհական ու կլերական հեղինակութիւններին, որոնք իրենց անձնական կամ դասակարգային արքունութիւնները անխախտելի օրէնք դարձնելով՝ երբէք չըկարողացան կամ չուզեցին ըմբռնել, թէ ինչ ասել է մարդկային արժանաւորութիւն, մարդկային իրաւունք: Պարիզը ժայթքեց, գնդելով իր հետ բովանդակ աշխարհը: Որքան վեհ էր տիեզերական մայրաքաղաքը իր ողբերգական մեծութեան մէջ... Ո'րսիսի վսեմ ու ահարկու տեսարան՝ երբ ազապաղրական տենչերով վառւած ամբոխը, որպէս մարմնացած տարերք, խեղադարձ պէս առաջ էր սլանում որդալով՝ à la Bastille!...

Եւ մինչ ստրուկ ժողովուրդները տիեզերքի բոլոր ծայրերից խուլ ձայնակցում էին այդ որոտումին, ողջունելով ազապութեան արշալոյսը, մինչ տիրանները բոլոր բռնապետական երկիրներում սարսափահար իրենց գլուխն էին ողբում, — հանրապետական ազգային ժողովը բաց էր արել արդէն ահաւոր դատաստանը և Նէմօզիսը, վրէժխնդրութեան այդ աստուածը անխնայ լափում էր ժողովրդի շահիճներին...:

Ֆրանսիական Յեղափոխութիւնը մի եղակի երեւոյթ է մարդկային պայքարութեան մէջ: Նա պատրաստուել էր երկար ժամանակից ի վեր տնտեսական ու մտաւոր առաջադիմութեամբ: Կան դեռ այսօր էլ կարճամիտ ուղեղներ, որոնք այդ վիթխարի պատմական դրամային զուտ իդէօլոգիական (տեսլադիպական) հիմունք են տալիս:

վերագրելով այն՝ Վոլդերի, Ռուսսոյի և այլոց քարոզներին: Հարկ կան արդեօք ծանրանալու, որ Վոլդերները միայն արձագանքն էին փրօղ շրջածան ու փրամաշրուծան, որ նրանց քարոզած գաղափարները միայն անդրադարձումն էին գոյութիւն ունեցող սոցիալական դասակարգային չարաբերութիւններին:

Մի քանի Ֆաբրեր միայն բերինք նախայեղափոխական սոցիալական շարաբերութիւնները բնորոշելու համար:

Յեղափոխութիւնից առաջ Ֆրանսիայի բոլոր հողերի 1/5-ը թագաւորի սեփականութիւնն էր. իսկ 1/7-ը բաժանւած էր թագաւորական ընտանիքի իշխանների միջև: Այդ ահուելի հարստութեան հեղմասին թագաւորը, ինչպէս արդէն յիշել ենք նախընթաց էջերում, վայելում էր միապետական անսահման իրաւունքներ: Լուչովիկոս XVI, որի գլուխը դիցոփինի տակ շրջեց 1793 յունւարի 21-ին, սիրում էր խօսել Լուչովիկա XIV-ի ձեւերով. «պետութիւնը եօեմն, և բարձրաձայն յայտարարում էր, որ իր պապերից ժառանգած իշխանութիւնը երբէք չի կարող որ և է փոփոխութիւն կրել ¹»:

Ազնաւականութիւնը, որ ըստ Տէնի՝ հաշւում էր ամբողջ երկրում ընդամենը 25—30,000 ընտանիք, ստանում էր պետական գանձարանից ահաբին դումարներ: Միմիայն մօտ 1560 հոգի, որ ծառայում էին արքունիքում, վայելում էին պետական եկամուտի 1/10-ը, մօտ 100 միլիօն Ֆրանկ!

1774 թականից մինչև 1789 պետական գանձարանից յայտկացել է պէնսիաների ու զանազան պարգէների համար մօտ 570 միլիօն Ֆրանկ, որից 200 միլիօնը՝ միմիայն թագաւորական ընտանիքին: Պօլիինեակ ազնական ընտանիքը, որ թագուհու առանձին բարեհաճութիւնն էր վայելում, օտացաւ այդ միջոցում 1,750,000 Ֆր. չափոնի է թագուհի Մարիա Անտուանետի առասպելական շռայլասիրութիւնը: Այդ ախտով վարակւած էր սակայն ամբողջ ազնաւականութիւնը, ուստի և չընայելով չաղ-չաղ պենսիաներին՝ նա միշտ ծանրաբեռնւած էր սարսափերով:

Ոչ պակաս հարուստ էր Կոնորը: Եկեղեցուն պապականում էր Ֆրանսիայի բոլոր հողերի 1/5-ը և ամենատարգաւանդ մասը: Եկե-

¹ Laviisse et Rambaud, Histoire générale.

շեցական բոլոր հողերի արժէքը հաշոււմ էին մօտաւորապէս մէկ միլիարդ։ Հսկայական եկամուտից առիւծի բաժինը հասնում էր բնականաբար եկեղեցու գերագոյն սպասաւորներին։ Ֆրանսիայի բոլոր 131 եպիսկոպոսներն ու արքեպիսկոպոսները ունէին տարեկան եկամուտ՝ աւելի քան 35 միլիօն ֆրանկ, ուրեմն միջին թւով աւելի քան 250,000 իւրաքանչիւրը։ Կարդինալ Ռոհան, Ստրասբուրգի արքեպիսկոպոսը ստանում էր մենակ մօտ 2½ միլիօն տարեկան¹։

Այս մի քանի չոր, բայց ծանրակշիւ ֆաքտերը պաշտօն օրէն վկայում են, թէ որքան հրեշային էր այն կազմակերպւած թաւանը, որ միացած ուժերով մղում էին աշխատաւոր ժողովրդի երեք թշնամի տարրերը։

Դասակարգային այդ անարդար յարաբերութիւնների անհրաժեշտ ծնունդն էր Մեծ Յեղափոխութիւնը, որը հէնց իր առաջին գործողութեան մէջ ծանուցեց աշխարհին մարդկանց հաւասարութիւն, ազատութիւն և եղբայրութիւն...

Յայտնի է, որ յոյսերը չարագրացան։ Եւ ոչ միայն այն պատճառով, որ յեղափոխական փոթորիկները յանդեցին ի վերջոյ ինքնակալ միապետութեան հաստատմանը՝ յանձին Բոնապարտի։ Ոչ։ Մենք տեսնեք այնուհետեւ Ֆրանսիայում ստորադասական կարգերի յաղթանակը. սակայն նոյն իսկ հանրապետական ամենաընդարձակ ազատութիւնները չըտւին Ֆրանսիային այն, ինչին նա ձգտում էր 1789-ին, երբ նա պարզեց կարմիր յեղափոխական դրոշմ։ Հաւասարութիւնն ու եղբայրութիւնը մնացին շարարկ խօսքեր։ Դասակարգային անիրաւ յարաբերութիւնները շարունակւեցին. շասակարգերը չըփերացան։ Ֆէօդալական—կղերական առանձնաշնորհումները չքացան—իրաւ է։ Բայց քաղաքական գերիշխանութիւնը անցաւ միայլ շասակարգի—ըմբռնողից, որով և սխալում է շարուս կապիտալիստական շրջանը, խոշոր ինդուստրիայի հետ կապւած կապիտալիստ և բանոր շասակարգերի երեան գալու։ Հետեանքներով։

¹ Louis Blanc, Histoire de la Révolution française Բար. Neue Zeit-ի 1889.